

**ПЕРЦЕПЦИЈА БОСНЕ У КЊИЖЕВНОМ ДЈЕЛУ
ИВЕ АНДРИЋА**

Саша Шмуља
Универзитет у Бањој Луци

THE PERCEPTION OF BOSNIA IN IVO ANDRIC'S WORKS

Sasa Smulja
Banja Luka University

This paper provides analysis of critical aspects of Ivo Andric's literary oeuvre, with a particular emphasis on the image of Bosnia. It also offers interpretation of his major characters' critical perception of Bosnia with particular reference to the fact that these characters are *foreigners* in Bosnia, or, in a broader sense, *the others*. In his literary work Andric often writes about Bosnia, its people, history and mentality; his observations are serious, analytical, profound, fundamental and frequently unpleasant. But it is also very common for his narrative procedure that such observations are made in the form of criticism of, or advice to, Bosnian people by depiction of foreign characters. We therefore decided to scrutinize such images, perceptions and such opinion, to make a typology and analyze those cognitions and self-cognitions with the main aim of attending deeper understanding of Andric's oeuvre and criticism.

Key words: Ivo Andric, Bosnia, perception, foreigners, others, hetero-images, auto-images, imagology, mentality, polyphony, perspective

За потребе овог рада неопходно је дати неколико уводних напомена о методолошким принципима имагологије, односно истраживања менталитета које смо изабрали да бисмо осветлили оне аспекте Андрићевог опуса у којима писац важну поетичку улогу даје слици о другом. На самом почетку неопходно је указати и на специфичности Андрићевог опуса у којем је то *друго* најчешће сама Босна, земља у којој је рођен и којој је посветио значајан дио свог стваралачког и истраживачког рада. Сlike и спознаје о Босни које Андрић вербализује помоћу бројних и различитих ликова, полифоно, крећу се у распону од стереотипних и површних представа па до

озбиљних, критичко-аналитичких рефлексива, а у зависности од тога који литерарни глас их обликује и изговара и у којој прилици. Већину тих слика и таквих спознаја о друштву, култури и о менталитету у Босни Андрић је везао за ликове, за њихову аутентичну мисао и њихово непосредно искуство сусрета с Босном као сусрета с другим и другачијим, туђим, страним и егзотичним, противрјечним и необјашњивим. Имаголошки аспекти тумачења Андрићевог опуса примјенљиви су и због чињенице да су ти ликови у Босни странци, у дословном, или у ширем смислу други, другачији од осталих у колективитету којем припадају или у којем се налазе. У Андрићевим романима, као и у његовим бројним приповијеткама, садржајно су веома богати сегменти у којима је заступљена и осмишљена критичка перцепција Босне у вриједносном систему и систему промишљања појединих ликова-странаца. Готово да нема значајнијих ликова који су у Андрићевој Босни странци, а да о Босни, о њеним људима и обичајима нису рекли нешто значајно или занимљиво, нешто што је од изузетног значаја за ово истраживање. На тај начин Андрић литераризује критичку перцепцију Босне као укупност слика и рефлексива које су у његовом опусу функционализоване као представе и промишљања о другом. То је поступак који Андрић досљедно примјењује и правилност коју је у његовом опусу могуће уочити и интерпретирати са становишта имагологије, односно истраживања менталитета. Чести су Андрићеви ликови који уопштавају своје појединачно искуство не продубљујући га до нивоа озбиљније спознаје, али су исто тако бројни и они ликови који сложеној босанској проблематици приступају озбиљним манирима и с изразитом одговорношћу и радозналошћу за оно о чему промишљају и што настоје да разумију.

Имаголошке аспекте критичке перцепције Босне у дјелу Иве Андрића одабрали смо прије свега с обзиром на чињеницу да су ови елементи Андрићеве поетике, који подразумевају сусрет различитих индивидуа и колектива, карактера и менталитета, култура и цивилизација на једном малом и прилично затвореном простору, веома наглашени и да се заснивају на сложеном интерном као и екстерном односу идентитета и алтеритета. Андрићева Босна је земља чије је комплексно унутрашње устројство одраз вишеструког алтеритета, што само по себи усложњава слику о другом, односно слику о своме сопственом. Исто тако, то је земља у којој бораве многи странци, дипломате, путници и дошљаци, Андрићеви ликови чија се перцепција Босне огледа прије свега у егзотизму сусрета с

једном необичном и противрјечном провинцијом. Провинцијом на периферији, али опет на неки начин у пуном фокусу великих и моћних империјалних интереса који се преплићу и укрштају на босанској позорници поглавито 19. и 20. вијека. У својим приповијеткама и романима веома често, а у *Травничкој хроници* поетички експлицитно, Андрић литераризује ове културолошке елементе сусрета и укрштања различитости, описујући судбине „странаца, доплављених и збијених у ову уску и влажну долину и осуђених да у њој живе неизвесно време, под необичним погодбама“ (II: 425).¹ Ова Андрићева мисао је у сваком свом сегменту пунозначна. Само присуство странаца у Босни, странаца који нису тек ексклузивитет овог романа, него темељна и константна поетичка чињеница у Андрићевом опусу, отвара имаголошке перспективе и могућности нове методолошке актуелизације.

Имагологија као књижевно-компаративна дисциплина има за циљ „проучавање слика о страним земљама у неком дјелу и некој књижевности“ (Пажо 2009: 125), при чему је слика „књижевни или некњижевни израз значењског раскорака између двије врсте културне стварности“, односно представа „неке стране културне стварности“ (Пажо 2009: 127). Иако се модерна имагологија дефинише у бројним и сложеним нијансама, нарочито у односу на специфичности ових компаративно-интеркултурних аспеката неког дјела или неке књижевности, може се и мора примијетити да она, имагологија, најчешће подразумијева проучавање слика које припадник једне културе или књижевности формира или литераризује као текстуално-перцептивне представе другог, то јест друге земље, народа, књижевности, културе. Познати имаголог Јеп Лерсен говори о текстуалном и интертекстуалном референцијалном оквиру имагологије, тачније о интертекстуалној тропичности књижевних представа о другом (Лерсен 2007: 26 – 27). Према његовом мишљењу, те представе су врло често општа мјеста, а не објективне чињенице или емпиријска опажања. Имагинарно у књижевности врло често се заснива на стереотипима који подразумијевају управо необјективну, уопштену и најчешће искривљену перцепцију другог. Пажо сматра да стереотип „пружа минимални облик информација за максималну,

¹ Све цитате из опуса Иве Андрића наводимо према издању *Сабраних дјела Иве Андрића* у 16 томова, које су приредили Петар Џацић, Мухарем Первић, Вера Стојић и Радован Вучковић (Сарајево, 1976). Сви цитати су означени насловом књиге у самом тексту, те у заградама римским бројем за том (I – XVI), односно арапским за број стране с које је навод преузет.

најмасовнију могућу комуникацију“, односно да је „врста кратког прегледа, сажетка, амблематски израз неке културе“ (2009: 131), да „поставља сталну хијерархију, праву дихотомију свијета и култура“ (2009: 132).

Имагологија тумачи однос који у оквиру једне националне књижевности, једног опуса или једног књижевног дјела открива низ релација према *другом*, односно према туђем, страном, другачијем. У Андрићевом опусу ствари стоје другачије. Андрић, као што знамо, ријетко када литераризује слику другог из угла једног Босанца осим ако то није слика другог чији различит идентитет проистиче из унутрашњих босанских алтеритета и противрјечја, па и то веома ријетко. Оно што Андрићев опус обилато нуди јесте низ слика које се емитују у обрнутом смјеру, односно те слике (Босне као *другог*) формира странац у непосредно-искуственој или имагинираној перцепцији. Странац као имаголошка категорија *par excellence* незаобилазан је поетички именоватељ Андрићевог опуса, чији критички аспекти су изразито наглашени када је у питању слика Босне. Странац је најчешће тај који обликује слику и она, слика, проистиче из типа перцепције и перспективе коју Андрић везује за одређени лик у датом тренутку или у датом дјелу. У формално-структуралном погледу на плану цјелокупног опуса Иве Андрића, то су слике другог, слике о другом, хетероимажи, али у суштинском и иманентном погледу то су Андрићеве (и андрићевске) слике о Босни као слике о своме сопственом, сложени, слојевити и мисаони критичко-умјетнички аутоимажи.

Такође, помоћу својих ликова Андрић саопштава неке веома важне опсервације које се по типу промишљања могу идентификовати као литерарна настојања да се што снажније и ефектније скрене пажња на проблем менталитета босанског човјека. У поетичком смислу, Андрић задржава право на достојанствену дистанцу према овим проблемима и својим странцима повјерава главну ријеч. Међутим, то не умањује могућност ни потребу да се у његовом опусу као нарочито значајни издвоје управо они елементи који говоре о овдашњем менталитету, односно да се тај опус истражи са стајалишта проучавања менталитета у књижевном дјелу. У свом тексту „Од имагологије до истраживања менталитета“ (1986) Зоран Константиновић један је од првих компаратиста који у нашој академској заједници указује на чињеницу да се истраживање менталитета у свијету примјењује увелико и да се заправо ради о методолошком деривату имагологије као компаратистичке

дисциплине. „Истраживати менталитет значи заправо откривати оне манифестације људског духа које нам могу дати одговор за садржину ових ‘images’“ (Константиновић 1986: 141). Према Ле Гофу, историја менталитета је постављена „у тачку гдје се спајају индивидуално и колективно, прошло и садашње, несвјесно и интенционално, структурално и конјунктурно, маргинално и опште“ (2002: 13). Андрићеви историјски романи, као и историјски сегменти његове приповједне прозе уопште, обилују елементима који свједоче о оваквом његовом интересу у области проучавања менталитета босанског човјека. Његови истраживачки напори су у првом реду посвећени књижевној функционализацији менталитета као свјесног или несвјесног испољавања мисли и осјећања неког колективитета. Овај аспект Андрићевог опуса веома је важан за наше методолошке напоре да сагледамо текст као огледало менталитета, „јер и у најмањем детаљу текста, колико год да је овај фикционалан, увек се скрива и одређени менталитет који говори о некој колективној свести, у поступцима ликова и њиховим међусобним односима, у њиховом веровању, у њиховим стрепњама и страховањима, те уопште у стилизацији представљене стварности“ (Константиновић 2006: 15). Одлике менталитета у Босни такође се, најчешће, саопштавају кроз ликове-странце и то као онај тип критичке перцепције Босне који снажније захвата и проблематизује цјелокупну друштвену и националну, културну и вјерскоконфесионалну стварност у њој, онај вид опсервације чија вриједност и актуелност превазилази значај тренутка за који се у фикционалном погледу везује. У својој имаголошкој студији о Андрићу Тихомир Брајовић истиче чињеницу да овај српски и јужнословенски писац приповиједа „о регионалним и континенталним наравима, менталитетима, афинитетима и анимозитетима“ (2012: 143). Иако Босни посвећује највећи број страница и критички најангажованији сегмент свога опуса, Андрић ће захватити и у менталитет човјека са запада и оног са истока, као и у менталитет човјека који стоји и посредује између та два свијета. Андрић је мајстор вавилонског вишегласја тих ликова, идентитета и алтеритета који су се обрели у Босни, писац, сликар и критичар с пуним разумијевањем њихове различитости и емпатијом помоћу које је суштински разумијевао њихов менталитет.

Слику и менталитет Босне у свом књижевном опусу Андрић је формирао и функционализовао тако што је главну имагинативно-искуствену ријеч и непосредно емотивно-емпиријско свједочанство о Босни повјеравао странцима, што се прије свега мора тумачити као

поетички поступак којим је постигнуто да оно што је промишљено и изречено о Босни добије специфичну критичку тежину на темељу поетички наглашене интеркултуралности, која је у његовом дјелу вишесмјерна и вишеслојна. Опредјељење за ову и овако сложену наративно-имагинативну процедуру Андрићу омогућава донекле историографска грађа на којој (и на каквој) он темељи своју поетику, а исто тако и његов нарочит осјећај за сложену полифонију и перспективу. Када је у питању критичка перцепција Босне, односно слика Босне у свијести странаца који у њој бораве, то није карактеристика једног дјела, него цијелог Андрићевог опуса. Његова полифонија заснива се у првом реду на перспективистичком доживљају Босне као одраз једне велике и константне теме којој се писац често враћао и коју је, треба нагласити, најчешће функционализовао у оквиру неке друге теме или литерарне структуре. Критичка перцепција Босне у белетристичким остварењима Иве Андрића тематски је изазов у стварању једне нарочите типологије, при чему је у његовом дјелу тежиште критичког мишљења о Босни управо на ликовима.

Можда најинтересантнији од његових јунака, француски конзул Жан Давил, међу оним је ликовима у Андрићевом опусу чији литерарни идентитет је саздан на основу идентитета стварне историјске личности, стварних догађаја и записа (Шамић 1962). Француски конзул у Травнику и значајан експонент Наполеонове експанзионистичке политике на истоку доживљава шокантан и драматичан сусрет с Босном. За вријеме свог боравка Давил настоји дипломатски да балансира између интересних сфера, а иако се никад није навикао на призоре које је доживио при првом проласку према везирском Конаку, научио је да их игнорише и у наредним годинама много пута пролазећи истом путањом, али прелазећи је и у сјећању гдје се заувјек урезала као „црна, а ужарена линија која боли, а коју заборав споро брише и блажи“ (II: 35). Готово сви други утисци, чулни и интелектуални, учинили су мучним тај први Давилов излазак на главну сцену босанске културе тог времена, која и те како подразумијева укупан контекст, па и ову својеврсну предигру у чаршији.

Амеде Шомет Дефосе, младић кога у Андрићевом дјелу упознајемо по нарочитој емпатији за Босну, такође је јунак који је начињен по угледу на стварну историјску личност (Шамић 1966). Иако стварног Дефосеа није одликовала таква и толика наклоност и разумијевање за Босну, Андрићу је његов Дефосе послужио да саопшти све оно што се у контексту овог романа о овој земљи и овом

менталитету могло рећи у позитивном свјетлу. Млади Дефосе гаји интелектуалну али и емотивну емпатију према Босни и њеним људима. У *Травничкој хроници* Андрић је Давила и Дефосеа профилисао у бројним контрастима и алтеритетима, као различите по сензибилитету, интелектуалним могућностима, погледу на свијет, по припадности друштвенополитичким епохама и идеологијама у тим бурним и преломним деценијама. Међутим, кључна разлика између њих двојице у овом роману је однос према Босни, њеним људима и њеном укупном наслеђу. Иначе, најуспјелији сегменти у којима је садржана критичка перцепција Босне заснивају се у овом роману на најбољим традицијама дијалогичности и полифоније, а као незаобилазан протагониста, у најсложенијим и најсадржајнијим интеракцијама издвојио се управо млади Дефосе. За разлику од других странаца, Дефосе је „имао разумевања и за вредности које ова земља крије, као и за недостатке и заосталости које странац тако брзо види и тако лако осуђује“ (II: 367). За лик и личност Дефосеа Андрић је везао најсуштинскија запажања у оквиру своје босанске антропологије и литерарне филозофије, анализирајући цивилизацијски палимпсест Босне у пуном смислу те ријечи, њене друштвене, политичке, религиозне и фолклорне аспекте, то јест психологију и менталитет босанског човјека у свим својим варијацијама и еманацијама. У исто вријеме, лик Дефосеа је изразито интерактиван карактер и то је видљиво у дијалогичности његовог односа према конзулу Давилу који гаји сасвим супротно мишљење и виђење Босне, затим према непоколебљивом фра Јулијану Пашалићу с којим у неколико наврата дискутује о општим приликама у Босни и могућностима да ова земља превазиђе неке трагичне неспоразуме, те и у његовом односу према Колоњи који је знао „шта значи родити се и живети на ивици између два света, познавати и разумети један и други, а не моћи учинити ништа да се они објасне и међу собом зближе [...] бити свуда код куће и остати заувек странац; укратко: живети разапет, али као жртва и мучитељ у исто време“ (II: 328 – 329). Босна је земља противрјечја и различитости, али зато су та противрјечја и зато су те различитости њена потенцијална предност. То је теза коју заступају просвјешћенији и интелектуално напреднији Андрићеви гласови.

Млади босански фратар Јулијан Пашалић и млади француски интелегент Шомет Дефосе, у правом интелектуалном агону, уз пуно уважавање и чак симпатије, дискутују о Босни и Босанцима. Дефосе је узроке за заосталост, притворност и друге негативне карактеристике

налазио у лошој турској управи, због чега се развила и најлошија – опирање свакој новини (Андрић 2011). Ево једне упечатљиве Дефосеове опсервације: „Сви живите под једним небом и од исте земље, али свака од четири групе има средиште свога духовног живота далеко, у туђем свету, у Риму, у Москви, у Цариграду, Меки, Јерусалиму или сам бог зна где, само не онде где се рађа и умире. И свака од њих сматра да су њено добро и њена корист условљени штетом и назатком сваке од три остале вере, а да њихов напредак може бити само на њену штету“ (II: 296–297). Андрић ову мисао варира и у причи „Писмо из 1920. године“: „Ваше су вољене светиње редовно иза триста река и планина, а предмети ваше одвратности и мржње ту су поред вас, у истој вароши, често са друге стране вашег авлијског зида“ (IX: 184). Најзад, у посљедњем дијалогу између Дефосеа и фра Јулијана, Француз је као кључни аргумент искористио питање отворености и савременог образовања а, самим тим, превазилажења заосталости, сиромаштва и назадности у друштву: „Сумње нема да ће и ваша земља једног дана ући у европски склоп, али се може десити да уђе подвојена и наследно оптерећена схватањима, навикама и нагонима којих нигде више нема и који ће јој, као авети, спречавати нормалан развитак и стварати од ње несавремено чудовиште и свачији плен као што је данас турски. А овај народ то не заслужује. Ви видите да ниједан народ, ниједна земља у Европи не заснивају свој напредак на верској основи“ (II: 369). У роману објављеном прије скоро седам деценија, ова Андрићева формулација звучи данас готово профетски.

Макс Левенфелд, кључни јунак приповијетке „Писмо из 1920. године“ (1946) и један од најупечатљивијих у цјелокупном Андрићевом стваралаштву, наглашене је другости по својој генетској конституцији, али исто тако и наглашено близак идентитету босанског човјека, његовом менталитету, говору. Његове ријечи су аполонски одмјерене, с трагичном емпатском спознајом о босанској мржњи и аутодеструкцији чији је најснажнији корелатив страх. Левенфелдов господствени интелект, страно поријекло, а босанска припадност по рођењу, производи у њему дијалог перспектива и потпуност аргументације о Босни као земљи мржње. Левенфелд је мајсторски профилисан карактер, готово беспријекоран за улогу коју и какву ће му Андрић додијелити у овој својој причи. Макс Левенфелд је странац по поријеклу, али судбински везан за Босну и њене реалитете. Његов фамилијарни глас и његова објективна критичка свијест послужиће Андрићу да својим читаоцима саопшти

најснажнију и најболнију спознају о Босни. Левенфелд је у позицији јунака кога читалац у исто вријеме може посматрати као странца и као суграђанина, јунака који говори и пише искуствено, емотивно и промишљено, па је и његова спознаја, самим тим, карактеристична по томе што у исто вријеме може да се чита као спознаја о своме и спознаја о другоме. Овдје нам је намјера да по оперативности прилично скучени имаголошки појам слике, односно представе проширимо адекватнијим појмом спознаје, нарочито због тога што је специфичност Андрићевог странца у томе да овај не доноси олаке судове него суди на темељу спознаје, чије промишљање није површно и стереотипно, искривљено и поједностављено, чије искуство није имагинарно него, напротив, драматично стварно и доживљено. То, по нашем мишљењу, не умањује потребу да се Андрићево дјело имаголошки истражује, него супротно, то указује на потребу да се имагологија на теренима великих умјетничких опуса методолошки и термилошки богати.

Макс Левенфелд је до тренутка драматично неопозивог одласка из Босне био снажно посвећен и упућен на људе из ове земље, чак је и у рату као аустријски лекар служио увијек у босанским региментама. Његова љубав према овој земљи и овим људима, те његов безусловни алтруизам још више га, дакле, квалификују да проговори о мржњи. Ово није једина приповијетка у којој Андрић пише о босанској мржњи као најмрачнијем аспекту овдашњег менталитета (или у множини: овдашњих менталитета), али се у њој сасвим сигурно најкомплетније дијагностикује и елаборира проблем мржње и наглашава потреба да се том проблему објективно и критичко-аналитички приступи. Исто тако, ово није једино мјесто с којег Андрић, писац чији је критички приступ више него присутан и чији је аналитички дар једнако научни колико и умјетнички, позива да се о одређеним проблемима, уоченим у овдашњем менталитету, отворено расправља. Не само да није послушан овај озбиљни и компетентни, промишљени позив, него се, управо супротно, Андрићева мисао често користила у циљу једностраних и идеолошки бременитих квалификација. „А ствар је баш у томе што би то требало уочити, утврдити, анализирати. И несрећа је баш у томе што то нико неће и не уме да учини“ (IX: 182).

Није и не може бити једнако перципирана Левенфелдова епистоларна елаборација о босанској мржњи. Страни читалац ће је доживјети као убједљиву теорију о нечем што представља дио контроверзне егзотике имагинарног Балкана (Тодорова 1997), али ће

је Андрићев сународник перципирати управо левенфелдовски, као нешто врло стварно, опипљиво, аксиоматско. Од имагологије до истраживања менталитета распон је у овом случају веома широк и комплексан. Левенфелд мржњу у Босни, мржњу између различитих колективитета првенствено, види као нешто што је стално, непромјенљиво и изван сваког друштвеног или историјског контекста, дубоко укоријењено, урођено, каиновско, несвјесно, ендемско, за њега је та мржња општа карактеристика босанског становништва. Ову велику тему Андрић истражује и у роману *Госпођица* а нарочито експлицитно у вези с догађајима након убиства Франца Фердинанда, тачније протестима муслимана и католика који су изражавали лојалност и носили слику цара Фрање Јосифа: „Прирадници трију главних вера, они се мрзе међусобно, од рођења па до смрти, безумно и дубоко, преносећи ту мржњу и на загробни свет који замишљају као своју славу и победу а пораз и срамоту комшије иноверца. Рађају се, расту и умиру у тој мржњи, тој стварно физичкој одвратности према суседу друге вере, често им и цео век прође а да им се не пружи прилика да ту мржњу испоље у свој њеној сили и страхоти“ (III: 86).

Левенфелд није једини који у Андрићевом опусу размишља о одласку. У роману *Омер-паша Латас* имамо прегршт портретисаних ликова чији је удио у овом недовршеном дјелу такође полифонично заснован иако без довољно дијалогичности и дискусије. Тему одласка из Босне која неизоставно садржи имаготипични материјал и подтекст Андрић обрађује и у овом роману у којем такозвани муртад-табор, скуп исламизованих странаца у Латасовој војсци, који се у Босни не осјећају лагодно, у мањој или већој мјери показују жељу да оду. Један од њих, мајор Абдулах ефендија (Мађар Немет Антал), у тренуцима растројства, напрасито је изрекао оно што га је тиштало: „не треба живјети у земљи која је под Турцима; чак ни у таквој која је била под њима, па ма само један дан. Паметан човек не иде у такву земљу, а ако се већ неким злим случајем нађе у њој, онда треба да бежи и да између себе и ње остави размак најмање педесет миља. Треба бежати, па ма погинуо у бекству, па ма умро од глади тамо негде у тој другој земљи. Све, само не ова беда без смисла и достојанства“ (XVI: 62). Ову појединачну мисао о бјекству и одласку по сваку цијену Андрић даље развија до својеврсног колективног гласа, гласа муртад-табора: „Ма куда, само негде у свет реда и светлости, разумних поступака и јасне људске речи. А где је то? Где има таква земља? Кад мало размислиш и станеш да се сећаш, ти увиђаш да је нема: не може је бити. Па ипак,

она постоји. Ствара је живот међу овим планинама, под овим условима. То је она земља која – није ово“ (XVI: 63 – 64). И Саида ханума, странкиња у Босни, имала је, у једном фуриозном наступу, штошта приговорити овој земљи, ирационално јој приписујући „кривицу“ за убиство из страсти које је починио слуга Антоан: „Каква је ово земља која ће нас све појести? [...] Овде и ваздух трује човека и гони га у очајање и лудило“ (XVI: 252). Из Босне сања да оде и млади Фресине, јунак *Травничке хронике*, који у разговору с Давилом каже: „У Паризу не слуте како се овде живи и ради, нико то не може да зна. Само радећи са овим светом и живећи међу њима човек може да увиди до које мере су ови Босанци непоуздани, охоли, сирови и подмукли. Само ми то знамо“ (II: 435). И: „Треба бежати одавде, господине генерални конзуле, и то што пре. Јер, овде се губи и понос и разум и уложена снага, а не добија ништа“ (II: 436).

Другим ријечима, а послужићемо се овим Куперовим: „Босна је код Андрића земља изгнанства унутар чијих граница се људи не сучељавају само са безличним злом једног бесмисленог универзума већ се, што је још горе, сусрећу са злом које сваки човјек сам у себи генерира. То је земља са много вјера, али у којој нема Бога, херметичан, скучен простор, без нових хоризоната на помолу“ (Купер 1984: 411). Па ипак, ма колико Андрићев приступ Босни не подразумијевао дубљи метафизички однос према друштвеној и другој проблематици на плану његовог опуса као цјелине, један Андрићев рани текст, написан 1926. године, као сјећање на једног од најистакнутијих младобосанаца и трагичног хероја генерације, представља у исто вријеме и једну од најупечатљивијих слика Босне у Андрићевом опусу. У овом кратком запису, „У улици Данила Илића“, на нешто више од двије стране, дата је слика једног калдрмисаног сарајевског сокака који у свом имену носи нешто од величине и трагике наше историје, „у овој земљи оскудној свачим“, а понајвише правдом и слободом. И баш у том запису, помало скривеном и закриљеном другим, познатијим Андрићевим текстовима, остала је слика Сарајева и Босне с појединостима и мотивима које ће писац у своме опусу често варирати. У тадашњем слободном Сарајеву Андрић бира питорескне визуелне елементе и прожима их звуковним аспектима с пуном симболичком мјером. Глас мујезина и звук звона с оближњих богомоља јасно указују на драгоценост тренутка краткотрајне босанске хармоније, али исто тако уводе у један за Андрића необичан, молитвени тон: „Господе, који си над световима и владаш и знаш, погледај, молимо те, и на ову брдовиту земљу Босну,

и на нас који смо из њена тла никли и њен хлеб једемо. Дај нам оно за што те дан и ноћ, свак на свој начин, молимо: усади нам мир у срце и слогу у градове. Не дај да нас туђин више злим задужује. Доста нам је крви и ратничке ватре. Мирног хлеба смо жељни“ (X: 147). Овај, рекли бисмо, трајно актуелан исјечак, тек једна цртица из Андрићевог опуса, плијени духовношћу и богатом симболиком која је свједочанство о томе колико је снажно и интимно овај писац свједочио о Босни, њеним противрјечностима, неслогама, оскудицама, али и њеним великим људима, историји и традицијама. Представља незаобилазан аргумент сваком настојању да се Андрићева и андрићевска слика Босне интерпретира као вишеслојна литерарна имагинација, понирање у најдубље предјеле, одакле се генеришу све врлине и све мане ове земље и овог менталитета.

Без уважавања слојевитости и вишегласја Андрићевог опуса, а нарочито онога његовог дијела који стоји у експлицитној вези с Босном и Босанцима, не може се правилно разумјети критичка и интелектуална димензија, а ни поетичка функција ових слика и њихових значења у тексту, између имагологије и истраживања менталитета. Постоји у одређеним круговима пракса једностране рецепције и једногласне критике Андрићевог тематског интереса за Босну, при чему се не води рачуна да је сваки, био позитивно био негативно потенциран, белетристички структурисан и саопштен литерарни имаж, у потпуности везан за књижевни лик и да се као такав може тумачити искључиво у свјетлу аутономности и пуновриједности као један од присутних гласова. Андрићева полифонија твори лепезу изузетних ликова, чија је улога у романескном, односно приповједном штиву садржана углавном у томе да се читалачкој јавности предочи противрјечна мисао о Босни и поимање Босне као противрјечне земље. Евидентно је да је Андрић као писац с подједнаком снагом и увјерљивошћу литерарних метода могао да једнако сјајно формулише и имагинира свијетле, али и тамне предјеле једног истог портрета Босне и њених људи. То је у својој суштини и својеврсна амплитуда литерарних аутоимажа које је Андрић најчешће формулисао као *слике о другом* у полифоној лепези својих ликова. Враћамо се на почетну тезу овог рада која подразумијева посебан осврт на чињеницу да су ликови о којима је овдје ријеч заправо *странци* у Босни и, у ширем смислу, *други*. Они су носиоци овог вишегласја и протагонисти једног незаобилазног тематског поља на којем у читалачком и истраживачком маниру сагледавамо и јукстапонирамо аргументе и крупније опсервације, при

чему је то *вјечито страно* у Босни можда најексплицитније присутно у предјелима Андрићеве фикције.

ЛИТЕРАТУРА

Sabrana djela Ive Andrića, priredili Petar Džadžić, Muharem Pervić, Vera Stojić i Radovan Vučković, Sarajevo, 1976.

Андрић 2011: Andrić, I. *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine (doktorska disertacija)*, Banja Luka, 2011.

Брајовић 2012: Brajović, T. *Komparativni identiteti. Srpska književnost između evropskog i južnoslovenskog konteksta*, Beograd: Službeni glasnik, 2012.

Константиновић 1986: Konstantinović, Z. Od imagologije do istraživanja mentaliteta // *Umjetnost riječi*, 1986, XXX, 2, 137 – 142.

Константиновић 2006: Константиновић, З. *Литерарно дело и национални менталитет. О једном интердисциплинарном приступу историји српске књижевности*, Београд: Народна књига – Алфа, 2006.

Купер 1984: Kuper, H. Slika Bosne u književnom djelu Ive Andrića // *Izraz*, LV, XXIX, broj 6, 1984, 395 – 412.

Лерсен 2007: Leerssen, J. Imagology: History and method // *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters*, Amsterdam – New York, 17 – 32.

Ле Гоф 2002: Ле Гоф, Ж. Менталитети – двосмислена историја // *Крајина*, број 2, 2002, 9 – 27.

Пажо 2009: Pageaux, D. H. Od kulturnog imaginarija do imaginarnog // *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju* // priredio Davor Dukić et al., Zagreb: Srednja Europa, 2009, 125 – 150.

Тодорова 1997: Todorova, M. *Imagining the Balkans*, New York: Oxford University Press, 1997.

Шамић 1962: Šamić, M. *Istorijski izvori Travničke hronike Ive Andrića i njihova umjetnička transpozicija*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1962.

Шамић 1966: Šamić, M. *Francuski putnici u Bosni na pragu XIX stoljeća i njihovi utisci o njoj*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1966.